

СИНТАКСІЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ЛІТАРАТУРНЫХ АФАРЫЗМАЎ, ЯКІЯ РЭПРЭЗЕНТУЮЦЬ ПАНЯЦЦЕ “РОДНАЯ МОВА”

Салевіч В.І.,

вуч. 10 класа Ліцэя ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь
Навуковы кіраўнік – Дзядова А.С., настаўнік беларускай мовы і літаратуры

Літаратурны афарызм – гэта створанае тым ці іншым пісьменнікам сэнсава ёмістае выказванне, якое мае абагульнены характар і з’яўляецца сінтаксічна эквівалентным сказу. У афарыстычных выказваннях літаратурнага тыпу сцісла, але дастаткова глыбока, у высокамастацкай форме адлюстроўваецца закончаная думка павучальнага ці сцвярджальнага характару.

Афарызмы здаўна прыцягваюць увагу даследчыкаў арыгінальнасцю сваёй формы і асаблівасцямі структуры. Адною з актуальных праблем вывучэння літаратурных афарызмаў у беларускай мове на сучасным этапе яе развіцця выступае не толькі іх зместавая характарыстыка, але і даследаванне іх сінтаксічнай будовы, якая значна адрозніваецца ад сінтаксічнай арганізацыі народных афарызмаў – прыказак і прымавак. Мэтай нашага даследавання з’яўляецца выяўленне і характарыстыка сінтаксічных асаблівасцей літаратурных афарызмаў, у якіх знаходзіць асэнсаванне змест паняцця “родная мова”.

Матэрыял і метады. Даследаванне праведзена на матэрыяле лексікаграфічных выданняў Н.В.Гаўрош, Н.М. Нямковіч “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў [1] і А.Я. Леванюк “Майстры кажуць... Беларускія літаратурныя афарыстычныя выслоўі: слоўнік афарызмаў” [2]. Асноўнымі метадамі даследавання з’яўляюцца апісальны і структурны метады.

Вынікі даследавання і абмеркаванне. У выяўленым і прааналізаваным моўным матэрыяле часцей вылучаюцца літаратурныя афарызмы, пабудаваныя па мадэлі простага двухсастаўнага сказа. Напрыклад: *Беларускай мовай роднай спрад-веку гоіцца душа* (Д. Бічэль-Загнетава); *Праўды чорны хлеб і мамы слова ў мяне ніхто не адбярэ* (С. Законнікаў). Адною са стылістычных прыкмет афарызмаў як маўленчага жанра з’яўляецца выкарыстанне сінтаксічнага паралелізму. Так, выразную двухкампанентную структуру маюць літаратурныя афарызмы, пабудаваныя па мадэлі двухсастаўнага сказа, у якіх дзейнік і выказнік выражаюцца назоўнікамі. Напрыклад: *Мова – гэта адзежа душы народа, самы дарагі і неацэнны яго скарб* (Ф. Багушэвіч); *Жывое слова – увасабленне любові жывой, жывога сумлення* (А. Вярцінскі); *Слова – усяго аснова. Душа крылатая ў слова* (Р. Барадулін).

Між тым даследаваная намі семантычная група літаратурных афарыстычных выслоўяў, пабудаваных у выглядзе простага сказа, прадстаўлена таксама рознымі тыпамі аднасастаўных сказаў. Ужыванне пэўна-асабовых сказаў-афарызмаў пра родную мову можна прадэманстраваць дзвюма наступнымі разнавіднасцямі:

1) сказы ці часткі складаных сказаў, у якіх суб’ектам дзеяння з’яўляецца аўтар паведамлення або суб’ект дзеяння вядомы з папярэдняга кантэксту ці падразумяваецца: *Можжа быць, на чужой [аўт. мове] засмяюся, усё ж заплачу з тугі на сваёй* (Л. Геніюш); *Кінь саромецца мовы сваёй, зваць сябе беларусам пачні* (М. Чарот); *Дум не скуеш ланцугамі* (Янка Купала);

2) сказы ці часткі складаных сказаў, у якіх суб’ект дзеяння называецца праз увядзенне ў структуру сказа зваротка: *Мовай чужынскай і воляй варожай не пакарай мяне, праведны Божа!* (А. Хатэнка); *Матчынай мовы, багатай і слаўнай, што ў скарбах народа бы фонд залаты, не аддавайце бяздумна, бяспраўна, не прадавайце святога, браты!* (Л. Геніюш); *Стаю прад словам на каленях, прыйдзі, харошае, прыйдзі і ў садзе вершаў не вясенніх сваю ты ружу пасадзі* (А. Астрэйка); *Абароньвайся, слова, сабою!* (В. Аколава).

Дастаткова частымі ва ўжыванні майстрамі слова з’яўляюцца літаратурныя афарызмы ў выглядзе абагульнена-асабовых сказаў. Папшыранасць сінтаксічных адзінак такога тыпу тлумачыцца, хутчэй, тым, што для іх характэрны абагульненасць зместу, аўтаномнасць і незалежнасць ад кантэксту, што не супярэчыць асноўным катэгарыяльным прыметам афарызма. Шматлікія даследаваныя крылатыя выразы літаратурнага паходжання будуюцца не толькі як простыя абагульнена-асабовыя сказы, але і як складаныя сказы, часткі якіх нагадваюць сабой структуру абагульнена-асабовага сказа. Абагульнены змест, адрасаванасць сінтаксічных канструкцый такога тыпу “да ўсіх і кожнага” можна праілюстраваць на наступных прыкладах: *Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!* (Ф. Багушэвіч); *Майце сілу і адвагу дзяржацца роднага слова. Майце смеласць усюды голасна казаць па-свойму. І, гледзячы на вас, асмеляцца і іншыя...* (Цётка); *Беражы і ахоўвай залатыя правы нашай роднае мовы, і ты вечна жывы...* (М. Лужанін); *Думаць на сваёй роднай мове народу не забароніш!* (Я. Сіпакоў); *Зняможаным не кажуць слоў прыгожых, ад гучных слоў не прыбывае сіл...* (А. Бачыла).

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі безасабовага сказа, абазначаюць дзеянне, якое адбываецца само па сабе, што надае літаратурнаму выслоўю самадстатковы, бязадрасны характар. Напрыклад: *Словам можна забіць, словам можна скалечыць...* (Н. Тарас); *Пра слова меркаваць можна толькі вымаўляючы...* *Тады адчуеш ягоны смак, як адчуваеш смак ежы* (У. Рубанаў); *Адным словам можна вельмі шмат выказаць, або тым жа самым словам нічога не сказаць* (К. Чорны); *Пакінутая думка – гэта бессмяротнасць. Яе трэба занатоўваць перш на паперу* (У Рубанаў); *Нельга есці хлеб народа і грэбаваць ягонай мовай* (У. Караткевіч).

Пры стварэнні афарыстычных выслоўяў пісьменнікі нярэдка выкарыстоўваюць эліптычныя канструкцыі, якія ўяўляюць сабой двухсастаўныя няпоўныя сказы з апушчаным дзеяслоўным выказнікам, што падразумяваецца або лёгка ўзнаўляецца з папярэдняга кантэксту. Афэрмлены такім чынам сказ (або частка складанага сказа) з’яўляецца даступным і зразумелым з пункту гледжання сэнсу. Эліптычная ж канструкцыя па сваёй форме дастаткова сціслая і дынамічная, пры гэтым яна нічога не губляе з пункту гледжання свайго зместу. Напрыклад: *І наша мова – з-пад крыла душы* (С. Панізнік); *Матуля і мова – з калыскі адное* (В. Аколава). Хочацца асобна звярнуць увагу на тыя афарызмы, якія маюць структуру няпоўнага сказа (эліптычнага) або частак у складзе складаных сказаў, у якіх адсутнічае дзеяслоў са значэннем наяўнасці, быцця, існавання. Напрыклад: *Ад зерня – колас, ад слова – мова* (Э. Акулін); *Я ў роднае слова вярнуўся, без яго – сірата сіратаю* (Р. Барадулін); *Спачатку – слова. Тайны знак спярша* (Я. Янішчыц).

Значная колькасць літаратурных афарызмаў мае структуру складаных сказаў розных тыпаў. У даследаваным моўным матэрыяле складанія сінтаксічных адзінкі дастаткова поўна і разгорнута рэпрэзентуюць змест паняцця “родная мова”. Пацвярджэнне гэтаму можна знайсці ў шматлікіх афарыстычных выслоўях, пабудаваных у форме:

1) складаназлучаных сказаў: *Кожны народ стварыў хоць бы адзін геніяльны твор, і твор гэты – мова* (А. Разанаў); *Мова – гэта ключ да дзвярэй у свет, і кожны павінен выйсці праз свае дзверы* (В. Каваленка); *Была б праўдзiва песня спета, а вывад – кожны зробіць сам* (А. Бачыла);

2) складаназалежных сказаў з адной даданай часткай: *Наша мова для нас святая, бо яна нам ад Бога дадзена* (Ф. Багушэвіч); *Родная мова – гэта першая крiніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет* (Якуб Колас); *І будзе мне сэрца грэць кожным ашчадным словам, бо, як жыта, спрадвечная беларуская мова* (Р. Барадулін); *Хто не ведае матчынай мовы, той не любіць матулі сваёй* (Г. Бураўкін); *Гаварыць не на сваёй мове – тое самае, што глядзець на свет не сваімі вачыма* (В. Каваленка);

3) складаназалежных сказаў з некалькімі даданымі часткамі: *Якой бы музыкай гучала наша мова, калі б умелі слова шанавець, калі б фальшыўцаў лёс караў сурова і за знявагу і за крыўду слова забаранялі вершыкі пісаць!* (Я. Непачаловіч); *Толькі праз родную мову чалавек можа стаць беларусам, бо ў ёй хiмiя і фізіка, гісторыя і батанiка, эканомiка і культура таго, што называецца нацыяй, народам* (Я. Сiпакоў).

4) бяззлучнікавых складаных сказаў: *Слова – не рэальны прадмет, яго не возьмеш у рукі, не змераеш, не зважыш* (Якуб Колас); *Раднёю і мовай не грэбуй, ты – колас сярод каласоў...* (С. Законнікаў).

Залючэнне. Такім чынам, у пісьмовай культуры беларускага народа налічваецца дастаткова вялікі фонд літаратурных афарызмаў з рознай сінтаксічнай арганізацыяй, дзякуючы чаму значымае для беларускай этнакультуры паняцце “родная мова” рэпрэзентуецца дастаткова змястоўна, глыбока і поўна. Ужыванне аўтарамі ў сваіх афарыстычных выслоўях звароткаў, параўнанняў, двухсастаўных і аднасастаўных, складаназлучаных, складаназалежных і бяззлучнікавых сказаў апраўданае, бо яны надаюць выказванню пэўнае экспрэсіўнае і эмацыянальнае адценне. Прааналізаваныя афарыстычныя выслоўі нясуць у сабе цікавую краіназнаўчую інфармацыю пра Беларусь і яе гісторыю, родную мову як частку духоўнай культуры беларусаў, пацвярджаюць думку аб важнасці захавання беларускай мовы як сродку этнічнай самаідэнтыфікацыі нашага народа ў сучасным грамадстве.

Літаратура

1. Гаўрош, Н.В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямяковіч. – Мінск : Вышэйшая школа, 2012. – 638 с.
2. Леванюк, А.Я. Майстры кажучь... Беларускія літаратурныя афарыстычныя выслоўі: слоўнік афарызмаў / А.Я. Леванюк. – Брэст : БрДУ, 2010. – 161 с.
3. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1993 – 2001. – Т. 1-6.
4. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск : АН БССР, 1960. – 135 с.